

Ki a tudós?

KI A TUDÓS A PSZICHOLÓGIÁBAN?

WHO IS A SCIENTIST IN PSYCHOLOGY?

Pléh Csaba

az MTA rendes tagja, Central European University Kognitív Tudományi Tanszék, Budapest
vispleh@ceu.edu

A pszichológusokat a „ki a tudós” kérdés két tekintetben is sajátosan érinti. Az egyik az ember mentális életének sokféle beágyazottságából, s ezzel a pszichológia *szakmaközi helyzetéből* fakad. Abból a helyzetből, hogy az ember ún. belső mentális világa és viselkedése egyszerre tartozik a természetvizsgálók hatálya alá, mivel az ember természeti lény, ugyanakkor társas lény volta miatt determinánsaival foglalkozik a társadalomtudomány is, s eközben kulturális szabályok és jelek irányította lény is, melynek irányító rendszereit a logikától a nyelvészetten át az etikáig vagy filmészetig a bölcész diszciplínák vizsgálják. Ezt a diszciplínák közé ágyazottságot a pszichológusok hol büszkén felvállalták, mint Wilhelm Wundt vagy Jean Piaget, hol beszorítottágnak érezték, s megpróbálták kitörni belőle, mint a jelképek meghatározó erejének különleges pszichológiai témaként kiemelésével Sigmund Freud vagy a 20. század különböző jeltani pszichológiai Herbert Mead, Karl Bühler, Lev Szemjonovics Vigotszkij.

A másik dilemma a *hivatás és a tudóskodás* viszonya. A 20. század közepétől – bizony csak akkortól – a legtöbb nyugati országban 90%-os dominanciára tett szert a hivatást gyakorló pszichológusok száma, s az akadémiai világ – beleértve az alkalmazott lélektani kutatást is – visszaszorult legfeljebb 10%-ra. Ugyanakkor, szintén már Freud óta, egzisztenciális okokból – s ez ma a tréneres és *coachok* világával való megküzdésben még inkább így van – sokszor a hivatást gyakorló is tudománynak tartja és hirdeti, amit csinál. Ez a beépített feszültség évszázada együtt él velünk, s bizony nemcsak a magyar egyetemi tanári kinevezések körüli feszültségekben, hanem az igen nagy és változatos amerikai közegben is. Létrejött egy új cím, a *doctor of psychology*, melynek kiindulópontja az elégedetlenség a tudós-gyakorlati (scientist-practitioner) képzési modellel. Ennek versenytársaként jelent meg egy nagyobb készség hangsúlyú képzési modell, elsősorban a klinikai világban, amit gyakorló-tudós (practitioner-scholar) modellnek neveznek. Néhány ezer órás gyakorlat része a képzésnek, de az átfogó elméleti és gyakorlati

vizsgák mellett harmadik elemként tartalmazza a követelményrendszer a kutatói felkészültséget igazoló dolgozatot is. Az ezzel kapcsolatos feszültség is vezetett egy új, szigorúan tudományos szakmai társaság, az *Association for Psychological Science* létrejöttéhez az 1980-as években, melynek mára mintegy 25 000 tagja van, tehát ez sem a köldöknéző tudósok kicsiny egylete. (Mielőtt lelepleződöm, bevallom, hogy én is ennek vagyok meghívott tagja.) A klasszikus, 120 éves egyletnek, az *American Psychological Association*nek, amely kiállt a gyakorlati modell mellett, 120 000 tagja van, de a válás előtt volt már 200 000 is.

Valójában két feszítő kérdésről kell gondolkodnunk, amikor – zárójelbe téve a „ki is a tudós” besorolós kérdésfelvetést – azt vizsgáljuk, hogy *milyen a tudós a pszichológiában*. Az első a természettudomány–tudomány–pszichológia háromszögre vonatkozik. Már a 19. század végén észrevette a bölcsészet, német közegben a történeti megismerés egyediségeiből kiinduló Wilhelm Windelband és Wilhelm Dilthey, francia közegben pedig a karteziánus én primátusát új köntösben visszahozó filozófus Henri Bergson, hogy a kor kísérleti pszichológiájának két fenyegető üzenete van a bölcsészek pszichológiája felé. Az egyik a redukcionizmus, a lelki élet folyamának visszavezetése valami másra. Tényleg kiiktató értékű ez a visszavezetés, vagy megmarad a lelki szerveződés? Azóta is velünk él a kérdés, s a fővonalbeli értelmezés szerint a lelki világ sajátos mintázata az életfolyamatoknak (ma neurálisat mondunk), mint Arisztotelész óta a modern funkcionalistákig sokan hirdetik. (Dilthey és Bergson nem erre hivatkoztak, hanem az intuitív vagy empatikus bizonyosságra.) A másik feszítő kérdés pedig a győzedelmes *oksági gondolatmenet*, a lelki élet esetlegességeinek beteretése az általános természeti törvények hatálya alá, az oksági mozzanatok tisztázni hivatott kísérleti módszer, s a Karl Poppert követő falszifikációs gondolatmenet győzelmével. A huszadik század közepe az így keletkezett szembenállást az oksági és a megértő pszichológiák között tovább fokozta. A Bécsi Körből indulva a természettudományos magyarázat egyre inkább a fizikalizmus formáját öltötte. A tudományos ihletésű pszichológia pedig öntudatosította azt, amit Lee J. Cronbach (1957) úgy nevez, mint a tudományos pszichológia két diszciplináját. Az egyik a laboratóriumi kísérleti pszichológia, a másik pedig az egyéni különbségek számokkal csűrő-csavaró individuális pszichometriai vizsgálata. Ez a két irány radikálisan külön működött. S mellettük megmaradt a filozófusok és a klinikusok értelmező pszichológiája. Az a pszichológia, ahol a klinikus és a (klasszikus kontinentális) filozófus attitűdjének a közössége a neurálistól elválasztott szemantikai meghatározottság gondolata (Bergson és Freud összevetésére ilyen szempontból Frédéric Worms [2020] jó példát ad). A „szemantikus” jelző itt azt takarja, hogy az élmények mint élmények kapcsolatai a meghatározó erejűek, és nem valami önmagukban vett neurobiológiai szöveti folyamatok. Másrészt, a szemantikai azt is jelenti, amit az analitikus filozófiai gondolatmenetben Jerry Fodor (de éppenséggel ellenfele Piaget is) úgy fogalmazott meg, mint a mentáli-

san érvényes implikációk világa. Ha igaz az, hogy *Bejött a kutya*, akkor az is igaz, hogy *Bejött egy állat*. A két kijelentés azonban nemcsak a logikatankönyvben, hanem a fejünkben sem okozza, hanem implikálja egymást.

Mi történik ma? Az utóbbi fél évszázad (két nemzedék) pszichológiája több szempontból újítja meg a (természet)tudományos pszichológiát. A pszichológia köré csoportosuló kognitív tudományi szemléletben az idegtudós, a pszichológus, az evolúciós kutató és a kultúra értelmező nem eliminálni akarja egymást, hanem együttesen értelmezi az ember mentális teljesítményeit. Valódi, nemcsak retorikai interdiszciplinaritás jött létre, ahol Robin Dunbar (2020) kutatócsoportjában például a főemlősök csoportbeli kurkászásai, az egyetemisták Facebook-szokásai és az amgydala mérete és a személyhez kötődő érzelmileg fontos emberek alkotta csoport mérete közötti kapcsolat egyazon témára vonatkozik, az emberi csoportok biológiai meghatározóira. Sőt, hogy még világosabb legyen az interdiszciplináris üzenet, mindennek relevanciáját a koronavírus-helyzet izolációjára is összefoglalták (Bzdok–Dunbar, 2020).

Az új kognitív tudományi keretekben az embert eredendő szocialitásában értelmezzük. Fontos kutatások vonatkoznak arra, hogy hogyan bontakozik ki az ember társ-, gondolat- és tudásértelmező és -tulajdonító készségrendszere (Csibra–Gergely, 2007). Az ehhez kapcsolódó kulturális tanítás és természetes pedagógia mint az ember kultúraalakító képességének kulcsa jelenik meg (Csibra–Gergely, 2009). A tudásra előhangolt biológiai felkészültségű lények vagyunk, akik sajátos típusú tapasztalatokat várnak el, hogy beállítsák rendszerük paramétereit. Természettudományos ez a mai pszichológia, de nem fizikalista, hanem naturalista. Öntudatosan kezeli, hogy talán őt is utánozva számos más „lány tudomány” is áttért a bizonyítás érdekében a kísérleti módszerre, a kísérleti nyelvészettől a kísérleti ökonómiáig, de mint naturalista tudja, hogy nem minden kérdést lehet kísérletileg vizsgálni. További jellegzetessége, hogy a természettudományos pszichológia két mintája ma már nem megy el egymás mellett köszönés nélkül az egyetemek folyósóin. Az egyéni különbségek vizsgálata bizonyos kognitív pszichológiai területeken – például a munkaemlékezet vagy a gondolkodási stratégiák elemzésében – az elméleti konstrukciók legfontosabb fogódzója. Ma a tudományos pszichológia második diszciplínájának, az egyéni különbségek vizsgálatának kiterjesztése figyelhető meg az eredetileg jelentésalapú szellemtudományi kérdésekre, akár olyanokra is, mint a „korszellem változása”. Természettudományos módszereket kezdünk használni lány adatokon, amikor például adatbányászattal vizsgáljuk a lelki életre vonatkozó kifejezések megjelenését a regényirodalomban. Steffen Roth és munkatársai (2017) jellegzetes példa az új lehetőségekre. A Google-digitalizálta szövegekben mutatják ki az európai kultúrákban a 19. század végi szekularizációt és a 20. század elejének túlpolitizáltságát.

De mit kezd mindeközben ez a pszichológia az élmények egyediségével s a visszavezethetetlen individualitással? Azzal a kihívással, hogy az egyén nem

tekinthető sem egy neurális aktivitásmintázatnak, sem egy tesztprofilnak, sem Facebook-aktivitási hálónak vagy szövegek tízezrei súlypontjának. Felfogásom szerint megmarad az értelmező pszichológiai attitűd is. Ez elsősorban a klinikai alkalmazások világában jelenik meg ma is. A pszichológia úgy tud ma tudós attitűdű lenni, hogy az embert sokféle módon, de csupán statisztikailag meghatározottnak tekinti, s élményeinek nem epifenomén, hanem valós oki szerepet tulajdonít. Ebben a természettudományos pszichológia úgy kapcsolódik a megértő pszichológiához, mint a mechanika a csillagászatához. Éppenséggel az embert mint természeti lényt tekinti egyszerre oksági és szándék- és jelentésértelmező lénnyek, miként Jerome Bruner (2005) megfogalmazta a teoretikus és narratív gondolkodás kettősségének tézisével.

Eközben semmiképpen nem szabad engednünk sem a szimplicista redukcionizmusnak, sem a reflektálatlan intuicionista hermeneutikának, sem annak, miként ezen a fórumon Nyíri Kristóf is kifejtette (2020), hogy a pénz irányítsa a gondolkodást a gondolkodásról. A gondolkodó és érző ember világához a funkciók felől közelítünk, a funkciókra vonatkozó hipotéziseink pedig a filozófia és a pszichológia sokszor közös kategóriaelemzéseiből származnak. Ahogy egy mai funkionalista elmefilozófus megfogalmazta az ezredfordulás számadás idején. „A kognitív tudományt érdeklő dolgok a szervezetek pszichológiai folyamataival kapcsolatosak. Ezeknek a folyamatoknak a szerkezetét nem lehet egysejt tevékenységekből vagy agyi képalkotásból kiolvasni. Ezek az adatrögzítések vagy képek attól kapnak jelentést, hogy kapcsolatban vannak az arra vonatkozó elmélettel, hogy funkcionálisan mi is történik. A pszichológia megmarad, még akkor is, ha a pénzkölcsönzők félrevezetésére álrühában.” (Hatfield, 2002, 229.)

IRODALOM

- Bruner, J. (2005): *Valóságos elmék, lehetséges világok.* (ford. Ehmann B., Újlaky J., Ülkei Z.) Budapest: Új Mandátum Kiadó
- Bzdok, D. – Dunbar, R. I. M. (2020): The Neurobiology of Social Distance. *Trends in Cognitive Sciences*, 24, 717–733. DOI: 10.1016/j.tics.2020.05.016, [https://www.cell.com/trends/cognitive-sciences/fulltext/S1364-6613\(20\)30140-6](https://www.cell.com/trends/cognitive-sciences/fulltext/S1364-6613(20)30140-6)
- Cautin, R. L. (2009): The Founding of the Association for Psychological Science Parts 1–2. *Perspectives on Psychological Science*, 4, 211–236 Part 1: DOI: 10.1111/j.1745-6924.2009.01120.x, <https://journals.sagepub.com/doi/10.1111/j.1745-6924.2009.01120.x?icid=int.sj-full-text.similar-articles.1> Part2: DOI: 10.1111/j.1745-6924.2009.01121.x, <https://journals.sagepub.com/doi/full/10.1111/j.1745-6924.2009.01121.x>
- Cronbach, L. J. (1957): The Two Disciplines of Scientific Psychology. *American Psychologist*, 12, 671–684. DOI: 10.1037/h0043943, <https://www.semanticscholar.org/paper/The-two-disciplines-of-scientific-psychology.-Cronbach/4573fad9224bb60e22a2145727367fd6d1c443f5>
- Csibra G. – Gergely Gy. (szerk.) (2007): *Ember és kultúra: A kulturális tudás eredete és átadásának mechanizmusai.* Budapest: Akadémiai Kiadó

- Csibra G. – Gergely Gy. (2009): Natural Pedagogy. *Trends in Cognitive Sciences*, 13, 148–153. DOI: 10.1016/j.tics.2009.01.005, https://www.researchgate.net/publication/24200509_Natural_Pedagogy
- Dunbar, R. I. M. (2020): Structure and Function in Human and Primate Social Networks: Implications for Diffusion, Network Stability and Health. *Proceedings of the Royal Society A*, 476, 20200446. DOI: 10.1098/rspa.2020.0446, <https://royalsocietypublishing.org/doi/10.1098/rspa.2020.0446>
- Hatfield, G. (2002): Psychology, Philosophy and Cognitive Science: Reflections About the History and Philosophy of Experimental Psychology. *Mind & Language*, 17, 207–232. DOI: 10.1111/1468-0017.00196, <https://www.sas.upenn.edu/~hatfield/hphxppsyh.pdf>
- Nyíri K. (2020): Tudomány filozófia nélkül? *Magyar Tudomány*, 181, 10, 1400–1403. DOI: 10.1556/2065.181.2020.10.10, https://mersz.hu/dokumentum/matud202010_15
- Roth, S. et al. (2017): Futures of a Distributed Memory. A *Global Brain* Wave Measurement (1800–2000). *Technological Forecasting and Social Change*, 118, 307–332. DOI: 10.1016/j.techfore.2017.02.031
- Schwartz, S. – Lilienfeld, S. O. – Meca, A. et al. (2016): The Role of Neuroscience within Psychology: A Call for Inclusiveness over Exclusiveness. *American Psychologist*, 71, 52–70. DOI: 10.1037/a0039678, https://www.researchgate.net/publication/278675789_The_Role_of_Neuroscience_Within_Psychology_A_Call_for_Inclusiveness_Over_Exclusiveness
- Worms, F. (2020): Le parallèle Bergson/Freud. In: *Freud au Collège de France*. <http://books.openedition.org/cdf/5696>